

System sprawiedliwości a osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Natalia Miszczak ¹, Roksana Wąs ²

¹ Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; ORCID: 0009-0008-8545-7259

² Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; ORCID: 0009-0006-5503-2271

ABSTRAKT

Artykuł porusza kwestie interakcji osób z niepełnosprawnością intelektualną z systemem sprawiedliwości, wskazując na liczne bariery, z jakimi mierzy się ta grupa społeczna. Zwraca uwagę na ograniczenia poznawcze i społeczne, które wpływają na zdolność osób z niepełnosprawnością intelektualną do pełnoprawnego uczestnictwa w procesach prawnych. System prawny nie zawsze uwzględnia ich specyficzne potrzeby, co skutkuje nierównym traktowaniem i nieodpowiednimi procedurami. W artykule przedstawiono analizę sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną zarówno w roli świadków, ofiar, jak i oskarżonych, podkreślając ich szczególną podatność na manipulacje oraz narażenie na niesprawiedliwe traktowanie. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną napotykają na brak dostosowanych procedur oraz dyskryminujące przepisy prawne. Osoby te często nie w pełni rozumieją konsekwencje swoich działań. Zaprezentowano konkretne propozycje zmian, takie jak dostosowanie procedur prawnych, organizowanie szkoleń dla osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości oraz wdrożenie indywidualnego podejścia do takich spraw. Celem artykułu jest nie tylko zwiększenie świadomości na temat barier i trudności, z jakimi osoby z niepełnosprawnością intelektualną mierzą się w kontakcie z systemem sprawiedliwości, ale również przedstawienie działań, które mogłyby poprawić ich sytuację prawną i społeczną.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność intelektualna, system sprawiedliwości, dostosowanie procedur prawnych, indywidualne podejście

WPROWADZENIE

Status prawny oraz możliwość realizacji swoich praw stanowią podstawowy element dla każdego człowieka, umożliwiając mu poczucie przynależności do społeczności i samodzielne podejmowanie wiążących decyzji. Nie wszyscy jednak są w stanie w pełni zrozumieć złożoności przepisów prawa ani przewidzieć skutków swoich działań. Wśród takich osób znajdują się jednostki z niepełnosprawnością intelektualną, które jako sprawcy drobnych przestępstw, często nieświadomie trafiają do zakładów karnych, ponieważ nie są świadomi konsekwencji swoich czynów (Rojek-Socha, 2018). Osoby pozbawione wolności to bardzo zróżnicowana populacja, w której znajdują się także ludzie z niepełnosprawnościami (Braun, 2013). Osoby z niepełnosprawnością intelektualną często nie posiadają wystarczającej wiedzy o obowiązującym prawie ani pełnego zrozumienia sytuacji, w której się znajdują, co sprawia, że ich udział w postępowaniach sądowych i możliwość obrony własnych praw są ograniczone. Zaburzenia sfery poznawczej, które dotyczą osób z niepełnosprawnością intelektualną mogą stać się czynnikiem sprzyjającym zachowaniom przestępczym, a w połączeniu z trudnościami w przewidywaniu konsekwencji podejmowanych działań, logicznym wnioskowaniem, czy też rozumieniem otaczającej rzeczywistości, stają się powodem znacznie większej podatności osób z niepełnosprawnością intelektualną na

negatywne wpływy otoczenia (Belzyt, Połom, 2017). Istotne jest wdrażanie procedur dostosowanych do wspomnianej grupy społecznej.

Celem niniejszego artykułu jest analiza wyzwań, z jakimi mierzą się osoby z niepełnosprawnością intelektualną w kontakcie z systemem sprawiedliwości oraz proponowanie dostosowań, które mogą poprawić ich sytuację prawną i społeczną, zapewniając im pełniejsze wsparcie oraz ochronę prawną. Osoby z NI, które trafiają w struktury wymiaru sprawiedliwości, potrzebują szczególnego wsparcia, aby móc w pełni korzystać ze swoich praw i aktywnie uczestniczyć w procesach prawnych. Niedostosowanie przepisów oraz brak wystarczających zabezpieczeń dla takich osób może prowadzić do naruszenia ich podstawowych praw, a także pogłębienia ich wykluczenia społecznego.

CHARAKTERYSTYKA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną stanowią zróżnicowaną grupę. Ich potrzeby i możliwości zależą od wielu czynników. Zrozumienie specyfiki tej grupy jest kluczowe dla zapewnienia im równych szans i możliwości pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Klasyfikacja DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) umieszcza niepełnosprawność intelektualną w grupie zaburzeń neurorozwojowych. Niepełnosprawność intelektualna określana jest jako zaburzenie, które ma swój początek w okresie rozwojowym i różni się nasileniem, a także zakresem objawów (Pawelczak, 2021). Różne są nie tylko objawy, ale także przyczyny. Niepełnosprawność ta stanowi pod względem etiologicznym kategorię wysoce niejednorodną (Olszewska, 2023). Istnieje wiele różnych przyczyn i czynników wpływających na pojawienie się niepełnosprawności intelektualnej. Poziom funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną jest bardzo zróżnicowany w zależności od stopnia niepełnosprawności (Pieńkowska, Fornalik, 2018). Wyróżniamy 4 stopnie: lekki, umiarkowany, znaczny oraz głęboki. Notuje się, że w grupie osób niepełnosprawnych intelektualnie, stopień lekki występuje u 80% osób, stopień umiarkowany u 12%, znaczny u 7%, natomiast głęboki dotyczy 1% przypadków (Wołowicz-Ruszkowska, 2012). Osoby z lekkim stopniem niepełnosprawności intelektualnej mogą prowadzić samodzielne i niezależne życie z niewielkim wsparciem. Osoby z umiarkowanym stopniem wymagają pomocy w niektórych obszarach codziennego funkcjonowania, natomiast osoby ze znacznym i głębokim stopniem niepełnosprawności intelektualnej są w dużej mierze zależne od innych i potrzebują wsparcia nawet przy zaspokajaniu podstawowych potrzeb (Pieńkowska, Fornalik, 2018). Niezależnie jednak od stopnia, wszystkie osoby z niepełnosprawnością intelektualną potrzebują indywidualnego podejścia i wsparcia, wszystkie te osoby mierzą się z wieloma trudnościami wynikającymi z ich niepełnosprawności. Niepełnosprawność intelektualna zawsze ma charakter globalny, gdyż wszystkie procesy psychiczne różnią się od normy. Trudności te wynikają z zaburzeń spostrzegania, uwagi, pamięci, myślenia, mowy, sprawności motorycznych, a także współwystępują z zakłóceniami w obszarze emocji, motywacji oraz przystosowania społecznego (Olszewska, 2023). Wspomniane ograniczenia mają wpływ na zdolność do przyswajania wiedzy oraz skutecznego funkcjonowania w codziennym życiu. Niepełnosprawność intelektualna wiąże się z trudnościami w funkcjonowaniu poznawczym i społecznym (Olszewska, 2023). Procesy poznawcze są zaburzone, co sprawia, że zawieranie i podtrzymywanie relacji interpersonalnych jest znacznie ograniczone, a czasami niemożliwe. Osoby z NI często nie są w stanie prawidłowo odczytać i zinterpretować komunikatów, reagują nieadekwatnie do sytuacji, co budzi niezrozumienie ze strony otoczenia (Leśniak,

2020). Częste dla niepełnosprawności intelektualnej są też trudności z mową lub jej brak. Niestety, osoby z niepełnosprawnością intelektualną są narażone na brak tolerancji, wyśmiewanie oraz wykluczenie społeczne. Może to dodatkowo pogłębiać ich problemy.

BARIERY I Dyskryminacja Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną w Dostępzie do Wymiaru Sprawiedliwości

Trudności w funkcjonowaniu społecznym i poznawczym przekładają się na liczne bariery w dostępie do wymiaru sprawiedliwości. Analiza obowiązujących przepisów prawa wskazuje, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną napotykają zarówno na brak racjonalnych dostosowań umożliwiających korzystanie z prawa do sądu na zasadach równości z innymi, jak i na rozwiązania prawne, które mają charakter dyskryminacyjny, zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni. Przykładem takich regulacji są m.in. zakaz bycia świadkiem, przewidziany w art. 259 k.p.c. oraz nieważność czynności prawnych z art. 82 k.c., które ograniczają możliwości pełnego uczestnictwa osób z niepełnosprawnością w życiu prawnym. Co więcej, stereotypowe postrzeganie osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz generalizowanie ich jako mniej wiarygodnych lub niezdolnych do podejmowania decyzji często prowadzi do zaniechania stosowania dostępnych instrumentów prawnych w sposób zgodny z międzynarodowymi standardami. Jednym z przykładów takich narzędzi jest instytucja kuratora dla osoby niepełnosprawnej, przewidziana w art. 183 k.r.i.o., która mogłaby służyć jako forma wspieranego podejmowania decyzji. W praktyce jednak, wskutek uprzedzeń oraz braku odpowiedniej wiedzy i wrażliwości prawnej, nie jest ona wykorzystywana w sposób skuteczny i zgodny z potrzebami osób z niepełnosprawnością intelektualną (Błaszczak-Banasiak, Majdzińska, Zima-Parjaszewska, 2016).

Problemy Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną jako Ofiar Przestępstw

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną zmagają się z trudnościami w obszarze poznawczym i społecznym (Olszewska, 2023), co może skutkować wolniejszym przyswajaniem nowych informacji oraz problemami w rozwijaniu umiejętności interpersonalnych i poznawczych. Często brakuje im pełnej świadomości swoich czynów, co wynika z ograniczonej zdolności do zrozumienia złożonych sytuacji, przewidywania konsekwencji podejmowanych działań czy właściwej oceny norm i zasad społecznych. W rezultacie osoby z niepełnosprawnością intelektualną często padają ofiarami przestępstw, w tym wykorzystywania seksualnego. Ich podatność na manipulację sprawia, że stają się łatwym celem dla sprawców (Pawluć, 2018). Brak pełnej świadomości zagrożeń i ograniczone umiejętności rozpoznawania intencji innych osób sprawiają, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną są szczególnie narażone na przemoc seksualną. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną, niestety, łatwo można wykorzystać. Jeśli mają zdolność do czynności prawnych, mogą na przykład zgodzić się, nie rozumiejąc do końca sytuacji, na świadczenie jakiejś usługi (Pawluć, 2018).

PROBLEMY OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ JAKO OSKARŻONYCH

W kontekście prawnym, gdy osoby z niepełnosprawnością intelektualną występują w roli oskarżonych, ich trudności mogą mieć poważne konsekwencje. Z uwagi na ograniczone zdolności poznawcze, mogą one nie rozumieć istoty stawianych im zarzutów. Brak zdolności do pełnego zrozumienia tych kwestii prowadzi do sytuacji, w których oskarżeni mogą nieświadomie przyznać się do czynów, których nie popełnili, pod presją bądź w wyniku sugestii osób prowadzących postępowanie. Ze względu na cechy charakterologiczne osób niepełnosprawnych, takie jak podatność na sugestie i chęć akceptacji przez otoczenie, istnieje duże prawdopodobieństwo, że będą one przyznawać się do czynów, których nie popełniły (Budnik, 2017). Dodatkowo ograniczona umiejętność oceniania sytuacji może sprawić, że osoby z NI nie potrafią właściwie reagować na pytania zadawane podczas przesłuchań, co często prowadzi do mylnych interpretacji ich intencji przez organy ścigania lub sądy. W efekcie, mogą być postrzegane jako mniej wiarygodne lub niespójne, co dodatkowo utrudnia im skuteczną obronę. Niepełnosprawności intelektualnej, szczególnie w głębszych stopniach, często towarzyszą dodatkowe zaburzenia, takie jak problemy ze zmysłami (wzrok, słuch) czy trudności w poruszaniu się (np. mózgowe porażenie dziecięce), które dodatkowo mogą utrudniać udział w postępowaniach sądowych (Pieńkowska, Fornalik, 2018). Istotnym problemem są też trudności komunikacyjne, które występują u części osób z niepełnosprawnością intelektualną. Ograniczona zdolność rozumienia pytań, formułowania odpowiedzi i wyrażania intencji często wymaga zastosowania komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC), aby umożliwić im realny udział w postępowaniu. Komunikacja alternatywna i wspomagająca to sposoby porozumiewania się, zastępujące bądź wspierające komunikację werbalną (Przybysz-Zaremba, 2020). Problem pogłębia brak dostosowania procedur prawnych do ich potrzeb. W konsekwencji, osoby te stają się szczególnie narażone na niesprawiedliwe traktowanie oraz wydawanie wyroków, które nie uwzględniają ich rzeczywistej sytuacji i zdolności.

PROBLEMY OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ JAKO OSADZONYCH W JEDNOSTKACH PENITENCJARNYCH

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą zostać umieszczone w aresztach śledczych i zakładach karnych. Artykuł 425 § 1 k.c. stanowi: „Osoba, która z jakichkolwiek powodów znajduje się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, nie jest odpowiedzialna za szkodę w tym stanie wyrządzoną” (Budnik, 2017). Pomimo to, do zakładów karnych trafiają osoby z niepełnosprawnością intelektualną, nawet te które wymagają codziennej opieki (Gmiterek-Zabłocka, 2016). Z uwagi na ich ograniczenia, funkcjonowanie w izolacji z wielu przyczyn jest bardzo problematyczne. W więzieniach funkcjonują oddziały terapeutyczne, ale przebywanie w warunkach izolacji penitencjarnej znacząco różni się od życia na wolności. Posiadana niepełnosprawność osoby osadzonej powoduje konieczność jeszcze większego zindywidualizowania wykonywania wobec niej kary pozbawienia wolności niż w przypadku pełnosprawnych więźniów (Braun, 2013). Adaptacja do życia w izolacji jest o wiele bardziej skomplikowana niż w przypadku osób pełnosprawnych. U osadzonych, którzy nie są zdolni do zaadaptowania się, w efekcie braku przystosowania i nasilenia negatywnych emocji często dochodzi do wystąpienia depresji (Kurlak, 2016). Ponadto, osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą nie być w stanie

ocenić zagrożeń ani rozpoznać sytuacji, które mogą prowadzić do konfliktów z innymi osadzonymi lub personelem. Często nie potrafią one także skutecznie wyrażać swoich potrzeb, co prowadzi do izolacji emocjonalnej i wykluczenia społecznego. Brak dostosowanych procedur i wsparcia w systemie penitencjarnym tylko pogłębia te trudności, a skutkiem może być niewłaściwe traktowanie i narażenie na różnorodne formy przemocy.

POTRZEBA DOSTOSOWANIA SYSTEMU PRAWNEGO DO SPECYFICZNYCH POTRZEB

Dostosowanie systemu prawnego do potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną jest kluczowym elementem budowy sprawiedliwego społeczeństwa. Wymaga to wprowadzenia przepisów oraz procedur, które zapewnią tym osobom pełne korzystanie z ich praw przy jednoczesnym uwzględnieniu ich indywidualnych możliwości i potrzeb. Dzięki temu możliwe będzie zminimalizowanie barier prawnych oraz zapewnienie odpowiedniego wsparcia w procesach prawnych i decyzyjnych. System prawny powinien być dostosowany zarówno do osób z niepełnosprawnością intelektualną będących świadkami, ofiarami, jak i oskarżonymi. Osoba niepełnosprawna intelektualnie cechuje się przede wszystkim wrażliwością psychologiczną i ograniczeniami w kontekście kompetencji do złożenia wiarygodnego zeznania podczas przesłuchania. Jest to między innymi związane z deficytowym funkcjonowaniem pamięci, a zwłaszcza z zapamiętywaniem i wydobywaniem zapamiętanych treści. Niewątpliwie może to być istotne w przekazywaniu przez świadków z niepełnosprawnością intelektualną informacji o danym zdarzeniu i związanych z nim własnych przeżyciach (Pieńkowska, Fornalik, 2018). W świetle tych wyzwań konieczne jest wprowadzenie zmian systemowych, które pozwolą na pełniejsze respektowanie praw świadków z niepełnosprawnością intelektualną i zwiększenie wartości dowodowej ich zeznań. Przede wszystkim można wdrożyć specjalistyczne szkolenia dla sędziów, prokuratorów, adwokatów oraz funkcjonariuszy organów ścigania, aby lepiej rozumieli specyficzne potrzeby takich osób. Wiedza ta powinna obejmować m.in. umiejętność formułowania pytań w sposób prosty i zrozumiały, a także rozpoznawanie i eliminowanie potencjalnych sugestii, które mogą wpływać na świadka. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną bardzo często mają problemy z komunikacją. Nierzadko posługują się komunikacją alternatywną i wspomagającą, która uzupełnia lub zastępuje mowę. Osoby, które mają kontakt z taką osobą powinny znać jej system porozumiewania się. Mimo że obecność biegłego jest dziś standardem, potrzebne są zmiany, które nadadzą tej roli bardziej praktyczny wymiar, wspierający nie tylko sąd w ocenie dowodów, ale przede wszystkim samego świadka w procesie składania zeznań. Takie podejście pozwoliłoby nie tylko chronić prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną, ale również przyczyniłoby się do zwiększenia precyzji i wiarygodności ich wypowiedzi, wzmacniając tym samym sprawiedliwość procesów sądowych. Kwestią dyskusyjną jest przesłuchiwanie osoby z NI w miejscu zamieszkania lub w placówce, do której uczęszcza. W wyjątkowych sytuacjach warto jednak rozważyć taką możliwość, a szczególnie gdy nie toleruje ona większych zmian i w nowym miejscu jej lęk wzrasta do poziomu, który zakłóci lub uniemożliwi przeprowadzenie przesłuchania. Może to dotyczyć osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu i współwystępującą niepełnosprawnością intelektualną (Pieńkowska, Fornalik, 2018). Dostosowania te powinny być stosowane niezależnie od roli, w jakiej osoba z niepełnosprawnością intelektualną ma kontakt z systemem sprawiedliwości – czy to jako świadek, ofiara, czy oskarżony. Każda z tych ról wymaga składania zeznań, co w przypadku

osób z niepełnosprawnością intelektualną może wiązać się z dodatkowymi trudnościami. Wspieranie osób z niepełnosprawnością intelektualną w procesach prawnych to nie tylko obowiązek państwa, ale również wyraz humanizmu i dążenia do budowania społeczeństwa, w którym wszyscy mają równe szanse na ochronę swoich praw.

PROPOZYCJE ZMIAN I REKOMENDACJE

Aby osoby z niepełnosprawnością intelektualną miały większe szanse na unikanie konfliktów z prawem oraz skuteczne radzenie sobie z wyzwaniami życia codziennego, konieczne jest skoncentrowanie się na ich edukacji. Problemy z procesami poznawczymi prowadzą do trudności w rozumieniu norm społecznych, przewidywaniu konsekwencji działań czy podejmowaniu odpowiednich decyzji. Trudności te mogą zwiększać ryzyko, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną staną się ofiarami lub popełnią przestępstwo. Dlatego istotne jest skupienie się na edukacji, która pomoże im unikać obu tych sytuacji. Jednym z kluczowych działań powinno być organizowanie specjalistycznych szkoleń i warsztatów dla osób z niepełnosprawnością intelektualną, przygotowujących je do bezpiecznego i świadomego uczestnictwa w postępowaniach prawnych. W Polsce prowadzone są inicjatywy, które wspierają rozwój samodzielności tych osób, takie jak program „Aktywny samorząd” realizowany przez PFRON oraz projekt „Centrum Komunikacji dla Osób z Niepełnosprawnościami” realizowany przez PSONI (PFRON, 2024; PSONI, 2025). Tego rodzaju szkolenia mogą pomóc nie tylko osobom z niepełnosprawnością intelektualną, ale także ich rodzinom i opiekunom, co zwiększa ich szanse na lepsze funkcjonowanie w społeczeństwie. Programy szkoleniowe skierowane do osób z niepełnosprawnością intelektualną w kontekście funkcjonowania w systemie sprawiedliwości powinny obejmować m.in. wyjaśnienie podstawowych zasad funkcjonowania systemu sprawiedliwości, praw i obowiązków uczestników postępowań, procedur przesłuchań oraz mechanizmów ochrony prawnej dostępnych dla osób z niepełnosprawnością. Szkolenia muszą być dostosowane do poziomu funkcjonowania poznawczego uczestników, wykorzystywać metody aktywizujące, komunikację wspomagającą i alternatywną (AAC) oraz uproszczone materiały edukacyjne.

Konieczne jest także edukowanie społeczeństwa na temat niepełnosprawności intelektualnej, aby zwiększyć świadomość społeczną na ten temat. Istotną rolę odgrywają self-advokaci - osoby z niepełnosprawnością intelektualną, które promują ideę samostanowienia, upowszechniającą wiedzę o przysługujących prawach oraz wskazują na bariery w dostępie do sprawiedliwości. Ich aktywność pokazuje, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie są biernymi odbiorcami pomocy, ale potrafią walczyć o swoje miejsce i prawa w społeczeństwie. Kiedy osoba z niepełnosprawnością intelektualną popadnie w konflikt z prawem, dostosowanie procedur prawnych, takich jak uproszczenie pytań, wykorzystanie komunikacji alternatywnej, czy szkolenia dla funkcjonariuszy, może zapewnić jej lepsze zrozumienie procesu i większe wsparcie. W przypadku, gdy osoba z niepełnosprawnością intelektualną jest ofiarą przestępstwa, podobne dostosowania, ale też wsparcie psychologiczne i zapewnienie komfortu podczas przesłuchania, mogą pomóc jej w bezpiecznym i efektywnym uczestnictwie w postępowaniu sądowym.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną, które zostają osadzone w zakładach karnych i aresztach śledczych, mogą mieć trudności w adaptacji do zasad tam panujących. Są narażone na niezrozumienie, wykluczenie społeczne, a także przemoc ze strony innych osadzonych, wynikającą z braku świadomości i akceptacji ich niepełnosprawności. W związku z powyższym dobrym pomysłem wydaje się skonstruowanie programu mającego

na celu edukację przede wszystkim sprawnych osadzonych na temat specyfiki funkcjonowania osób z różnego rodzaju niepełnosprawnością, by byli w stanie ich zaakceptować i nawiązywać z nimi właściwe relacje (Braun, 2013). Potrzebne jest wsparcie psychologiczne i terapeutyczne, które odgrywa kluczową rolę w poprawie funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną, szczególnie tych przebywających w zakładach karnych. W terapii osób niepełnosprawnych intelektualnie stosowane są różne metody, na przykład arteterapia (Kurlak, 2016). Tego rodzaju pomoc pozwala na lepsze zrozumienie własnych emocji, ograniczenie napięcia oraz rozwijanie umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Organizowanie warsztatów z zakresu zarządzania stresem, kontrolowania emocji oraz budowania zdrowych relacji społecznych może znacząco wpłynąć na ich codzienne funkcjonowanie i zmniejszyć ryzyko konfliktów z innymi osadzonymi.

Pomoc psychologiczna w placówkach edukacyjnych jest także bardzo potrzebna. Wczesne i odpowiednio ukierunkowane wsparcie może znacząco zmniejszyć ryzyko wchodzenia w konflikty z prawem w przyszłości. Dzięki regularnej pracy z psychologiem uczniowie mają szansę rozwijać umiejętności społeczne, uczyć się zarządzania emocjami oraz zrozumieć konsekwencje swoich działań. Pomocne mogłoby być również zwiększenie dostępu do specjalistycznych instytucji oraz konsultacji.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną stanowią grupę szczególnie narażoną na trudności w kontakcie z systemem sprawiedliwości oraz w funkcjonowaniu w warunkach izolacji penitencjarnej. Szacuje się, że w polskich jednostkach penitencjarnych karę pozbawienia wolności odbywa ponad 4 tys. skazanych niepełnosprawnych, co stanowi prawie 20% całej populacji więziennej (Mróz, 2020). Ograniczenia poznawcze, emocjonalne i społeczne osób z NI wymagają indywidualnego podejścia, a także dostosowania procedur prawnych i penitencjarnych, które umożliwią im pełniejsze korzystanie z przysługujących praw. Niedostosowanie procedur prawnych, brak wsparcia ze strony systemu, a także społeczne stereotypy utrudniają tym osobom pełne uczestnictwo w procesach prawnych, zarówno jako oskarżeni, świadkowie, jak i ofiary przestępstw. W szczególności problematyczne jest funkcjonowanie osób z NI w zakładach karnych, gdzie ograniczona adaptacja do warunków izolacji skutkuje zwiększonym ryzykiem depresji, wykluczenia społecznego oraz przemocy. Z tego względu kluczowe jest wprowadzenie zmian systemowych i praktycznych rozwiązań, które uwzględnią specyficzne potrzeby tej grupy. Szczególnym wyzwaniem jest również ich rola w postępowaniach sądowych, gdzie często osoby te traktowane są jako mniej wiarygodni świadkowie lub ofiary przestępstw. Niewłaściwe przeprowadzanie przesłuchań, brak dostosowania pytań i procedur do ich specyficznych potrzeb prowadzi do nierównego traktowania tej grupy i ograniczenia dostępu do pełnej ochrony prawnej. Ponadto, osoby te są szczególnie narażone na niewłaściwe traktowanie, zarówno w kontekście podejścia ze strony przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, jak i w relacjach z innymi uczestnikami procesu, co może prowadzić do pogłębiania ich marginalizacji. Dostosowanie procedur prawnych do potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną jest niezbędne, aby zapewnić im równość w dostępie do wymiaru sprawiedliwości. Należy wdrożyć system wsparcia, który będzie obejmował zarówno pomoc prawną, jak i psychologiczną, dostosowaną do specyficznych potrzeb tej grupy. Istotne jest, aby osoby z NI miały dostęp do specjalistycznych terapeutów i edukatorów, którzy będą w stanie przeprowadzić z nimi skuteczną rozmowę, pomagając im

lepiej rozumieć procesy prawne, a także skutki swoich działań. Należy również zadbać o to, aby osoby z NI nie były traktowane jedynie przez pryzmat ich niepełnosprawności, ale jako pełnoprawni obywatele, którym przysługuje pełna ochrona prawna. Ważnym aspektem jest także poprawa edukacji, która pozwoli osobom z NI na lepsze zrozumienie swoich praw i obowiązków, co przyczyni się do ich większej samodzielności i integracji ze społeczeństwem.

BIBLIOGRAFIA

- Belzyt, J., Połom, M. (2017). Osoba niepełnosprawna intelektualnie uwikłana w proces resocjalizacji. *Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, 28, 119–132.
- Błaszczak-Banasiak, A., Majdzińska, K., Zima-Parjaszewska, M., Konieczny, I., Sosik, N., Tędziągolska, M., Walczak, B., Kolegium redakcyjne w Zespole do spraw Równego Traktowania w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich. (2016). *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości - analiza i zalecenia*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Braun, P. (2013). Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej. *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania*, 2(7), 129–151.
- Budnik, A. (2017). Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną w świetle europejskiego i polskiego ustawodawstwa. *Ars Educandi*, (14), 103–126. <https://doi.org/10.26881/ae.2017.14.07>
- Kurlak, I. (2016). Więzienna służba zdrowia w trosce o stan osób przewlekle chorych, zaburzonych i niepełnosprawnych. *Forum Pedagogiczne*, 1, 283–296. <https://doi.org/10.21697/fp.2016.1.19>
- Leśniak, J. (2020). Społeczne postrzeganie osób z niepełnosprawnością intelektualną. *Państwo i Społeczeństwo*, 1, 27–41. <https://doi.org/10.34697/2451-0858-pis-2020-1-00>
- Mróz, K. (2020). „Prizonizacja” osób z niepełnosprawnością intelektualną jako przesłanka wykluczenia społecznego w kontekście underclass. W: A. Drabarz (red.), *Aksjologiczne i prawne aspekty niepełnosprawności* (s. 235–254). Białystok: Temida 2. <https://doi.org/10.15290/aipan.2020.16>
- Pawelczak, K. (2021). Niepełnosprawność intelektualna – w stronę modyfikacji kontekstów teoretycznych. *Szkoła Specjalna*, 82(5), 347–359. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.6295>
- Pieńkowska, E., Fornalik, I. (2018). Przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 17(4), 116–142.
- Przybysz-Zaremba, M. (2020). Wspomaganie komunikacji osób z niepełnosprawnością intelektualną – przegląd wybranych metod ze wskazówkami w tle. W: L. Kataryńczuk-Mania (red.), *Emisja głosu w przestrzeni edukacyjnej, artystycznej i terapeutycznej* (s. 287-299). Zielona Góra: Wydawnictwo PIXEL.
- Wołowicz-Ruszkowska, A. (2012). Wsparcie osób z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym (w tym z zespołem Downa) i/lub niepełnosprawnościami sprzężonymi oraz głębokim stopniem upośledzenia umysłowego II. Warszawa: Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

NETOGRAFIA

- Olszewska, J. (2023). *Dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w świetle literatury przedmiotu*. Pobrano dnia 17 grudnia 2024 roku z <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/oligofrenopedagogika/dziecko-z-niepelnosprawnoscia-intelektualna-w-swietle-literatury-przedmiotu/>

- Pawluć, A. (2018). *Prawo a niepełnosprawni. Dlaczego osoby upośledzone trafiają do więzienia?* Pobrano dnia 15 grudnia 2024 roku z <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1102466,jacek-zalewski-o-niepelnosprawnych.html>
- Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (2024). *Program „Aktywny samorząd” w 2025 roku*. Pobrano dnia 28 kwietnia 2025 roku z <https://www.pfron.org.pl/aktualnosci/szczegoly-aktualnosci/news/program-aktywny-samorzad-w-2025-roku/>
- Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelleksualną (2025). *Centrum Komunikacji dla Osób z Niepełnosprawnościami*. Pobrano dnia 28 kwietnia 2025 roku z <https://psoni.org.pl/projekty/centrum-komunikacji-dla-osob-z-niepelnosprawnosciami/>
- Rojek-Socha, P. (2018). *Niepełnosprawni intelektualnie skazani na więzienie*. Pobrano dnia 17 grudnia 2024 roku z <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/niepelnosprawni-intelektualnie-skazani-na-wiezienie,74779.html>
- Rzecznik Praw Obywatelskich. (2017). Raport RPO: W polskich więzieniach są osoby upośledzone, które nie powinny tam trafiać. TOK FM. Pobrano dnia 17 grudnia 2024 roku z <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,102433,21046479,raport-rpo-w-polskich-wiezieniach-sa-osoby-uposledzone-ktore.html>

AKTY PRAWNE

- Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93 z późn. zm.).
- Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 90 poz. 557 z późn. zm.).
- Kodeks postępowania cywilnego z dnia 17 listopada 1964 r. (Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296 z późn. zm.).
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r. (Dz.U. 1964 nr 9 poz. 59 z późn. zm.).

THE JUSTICE SYSTEM AND PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

ABSTRACT

The article addresses the issues of interaction between individuals with intellectual disabilities and the justice system, highlighting the numerous barriers faced by this social group. It draws attention to the cognitive and social limitations that affect the ability of individuals with intellectual disabilities to fully participate in legal proceedings. The legal system does not always take their specific needs into account, resulting in unequal treatment and inappropriate procedures. The article presents an analysis of the situation of individuals with intellectual disabilities in the roles of witnesses, victims, and defendants, emphasizing their particular vulnerability to manipulation and exposure to unfair treatment. People with intellectual disabilities encounter a lack of adapted procedures and discriminatory legal provisions. These individuals often cannot fully comprehend the consequences of their actions. Specific proposals for changes are presented, such as adjusting legal procedures, organizing training for those working in the justice system, and implementing an individualized approach to such cases. The aim of the article is not only to raise awareness about the barriers and challenges faced by individuals with intellectual disabilities in their interactions with the justice system but also to propose actions that could improve their legal and social situation.

Keywords: intellectual disability, justice system, adjustment of legal procedures, individualized approach

zgłoszone: 10.01.2025; zaakceptowane: 29.04.2025; opublikowane: 30.09.2025